

Kur'ân'da Taş Motifinin Anlambilimsel İncelemesi*

Dmitriy Vladimiroviç Frolov**

Moskova Devlet Üniversitesi Asya-Afrika Ülkeleri Enstitüsü Arap Dili Bölüm Başkanı

Çev: Prof. Dr. Halil İbrahim Usta

Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi
husta@ankara.edu.tr

Atıf

Dmitriy Vladimiroviç Frolov, Çev: Prof. Dr. Halil İbrahim Usta, Kur'ân'da Taş Motifinin Anlambilimsel İncelemesi, Marife, Bahar 2014, ss. 199-216

Kutsal metinlerdeki imge, fikir ve motiflerin çok anlamlı ve çok boyutlu oldukları bilinmektedir. Kutsal kitaplar poetiğinin bu özelliği, onların anlaşılma ve yorumlanmasındaki temel hareket noktalarından biridir. Ayrıca, her bir inanç sistemi tarafından kendince yorumlanmış olan ortak motifler dağarcığı, Ortadoğu'da ortaya çıkmış olan üç büyük dinin çok derin akrabalığının timsalidir. Her defasında bazı anlamsal sınırlar kazanan veya kaybeden kavramların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, hem İncil hem de Kur'ân metinleri araştırmaları için verimli bir yöntemdir. Bu çalışmada biz, İncil'in imge sisteminde de çok önemli bir yer tutan ve bir motif grubunun odak noktası olan taş kavramının Kur'ân'daki yorumlarını gözden geçireceğiz.¹ *Eski ve Yeni Ahit*'te tamamen farklı biçimde yorumlanan taş konusu, Kur'ân'da da son derece özgün bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.²

* D. V. Frolov, "Semantika motiva kamnya v Korane", *Semantika obraza v literaturah vostoka*, Moskova, 1998, 102-120.

** Dmitriy Vladimiroviç Frolov, Moskova Devlet Üniversitesine bağlı Asya-Afrika Ülkeleri Enstitüsünde faaliyet gösteren Arap Dili Bölümünün başkanlığını yürütmektedir. Makalenin Türkçeye çevrilmesi için e-posta ile olumlu görüş bildiren yazara bu vesileyle teşekkür ederim. (*Çeviren*)

¹ Yakın bir zamanda yayımlanması gereken, 1995 yılı Ocak ayında sunduğumuz "Eski Ahit'in Beş Kitabında Taş Motifi" adlı bildirimiz de bu konuyla ilgilidir.

² Örnek olarak, *Eski Ahit*'te en sık geçen recm motifi, *Yeni Ahit*'te fiilen yalnız Yahudi toplum hayatından bir iz olarak ortaya çıkmaktadır; Tanrı'ya ve Onun tarafından seçilene münacat için özel olarak tahsis

Öncelikle bizim için incelemenin hareket noktası olan genel tabloyu vereceğiz (motifin adından sonra ayrıca içerisinde mezkûr kavramı ifade eden türemiş sözcüğün Arapça kökü verilmektedir). Motiflerin içinde geçtiği metin parçaları, bizim tarafımızdan Kur'ân metninin iç kronolojisine göre bölümlenerek tabloda üç döneme ayrılmıştır:

a. Yeni dinin tebliğinin büyük ölçüde Arap geleneğine dayandığı, Kur'ân metninin ise, Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri ile yakın tanışıklığını henüz ibraz etmediği Erken Mekke dönemi.

b. Yeni dinin, Ortadoğu'nun din tarihi çerçevesine son evrenin temsilcisi olarak yerleştiği, Kur'ân metninin ise, İncil'de geçen ve uygun şekilde işlendikten sonra yeni dinin kuruluşunda "yapı malzemesi" olarak kullanılacak olan çok sayıdaki imgeleri, telmihleri ve hikâyeleri kendinde topladığı Geç Mekke dönemi.

c. Yeni dinin "kendi kaderini tayin hakkı"nın tespit edildiği, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ayrılmasının nihai olarak gerçekleştiği; Kur'ân metninde ise, yeni dini toplumun yaşamak zorunda olduğu Kanununun oluşturulması ve bu toplumun dış dünyayla ilişkilerini düzenleyecek olan ilkelerin belirlenmesiyle ilgili problemlerin öne çıktığı Medine dönemi.³

→

edilmiş (yazıt, mabet, anıt, sunak) bir malzeme olarak taş motifi, aynı şekilde *Eski Ahit* için fevkalâde önemliyken, *Yeni Ahit*'te seçilmiş halkın idraki ile bağlantılı olarak köklü bir dönüşüm geçirmektedir.

³ Bu bölümlenme, esasen ilk kez H. Weil tarafından teklif edilmiş ve T. Néldeke ve R. Blasher gibi otoriteler tarafından da kabul edilmiş ve daha sonra az veya çok genel kabul görmüş olan klasik şemaya uygundur. Surelerin, "Şiirsel", "Rahmanî", "Peygamberî" ve "Medine" olmak üzere dört döneme ayrıldığı bu bölümlenmeye göre dağılımı, İ. Yu. Kraçkovskiy tarafından hazırlanmış olan "Kur'ân Tercümesi" kitabının standart bilimsel baskısının sonunda yer almaktadır. Bizim teklif ettiğimiz üç ögeli şema ile genel kabul gören dört ögeli şema arasındaki fark, "Rahmanî" ve "Peygamberî" surelerin, geç dönem Mekke surelerinin bulunduğu tek grupta birleştirilmiş olmasıdır. Bu şekildeki üç ögeli bölümlenme, bize göre, Muhammed'in yirmi yıldan fazla süren (610-632) peygamberlik görevi süresince Kur'ân metninin üslubundaki evrimin ve Kur'ânî öğretinin gelişim evrelerini daha net olarak belirlemeyi sağlayacaktır. Kur'ân Bölümlenmesi üzerine daha ayrıntılı bilgi için bk. *İslam İstoriografî çeskiye oçerki*, Moskova, 1991, 29-42.

Motif *	Erken Mekke Dönemi	Geç Mekke Dönemi	Medine Dönemi
recm (رحم)	81:25	11:91 15:17,34 16:98 18:20 19:46 26:116 36:18 38:77 44:20 67:5	3:36
balçıktan taşlarla recm (حجر)	105:4	11:82-83 15:74 52:32-34	8:32
taştan çıkan su (حجر)		7:160	2:60
taştan diriliş (حجر)		17:49-50	
taş kalpli (حجر)			2:74
cehennemin yakıtı olan taşlar (حجر) ve insanlar			2:24 66:6
iki yüzlü adam = yalçın kayalık (صفا)			2:264

İncil metinleri ile çalıştıktan sonra bu konuyu Kur'ân materyallerinde incelemeye başlayınca ilk göze çarpan şey, İslâm'ın kitabında "taş"tan nispeten az sayıda söz edilmesidir. Bunların toplam sayısı, yalnızca "Çıkış" kitabında "taş"lardan söz eden [parçaların]** sayısına denk olacak şekilde 25'e ulaşır.

İkinci olarak dikkati çeken şey; İncil, Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri ile yakın münasebetler öncesi Erken Mekke dönemine ait surelerde taşlardan nadiren söz edilmesi ve bunların da sadece "recm" motifine değinmesidir (105:4; 81:25). Parçaların büyük bir çoğunluğu (25 metinden 16 sı) ise, İncil materyallerinin aktif olarak benimsendiği Geç Mekke dönemi surelerinde yer alır. Eğer bunlara (Bedir savaşıdan önceye ait olan) Medine döneminin ilklerinden sayılan ancak Mekke

* Bu sütunda Arap harfleri ile verilen kelime kökleri, orijinal metinde Latin harfleri ile yer almaktadır. (Çeviren)

** Burada "parça" ile çevrilen söz, Rusça "kontekst" karşılığıdır. (Çeviren)

dönemine ait birçok konuyu da içine alan “Bakara”(2) suresinden dört parçayı da eklersek, o zaman Geç Mekke dönemine ve ona yakın olan parçaların sayısı, toplam parçaların %80’i olan 20’ye yükselir. “Bakara”dan başka diğer surelerdeki Medine dönemine ait parçalar, yine az sayıdadır (bunlar toplam üç tanedir, bununla birlikte ikisi yine “recm” motifini içerir).⁴ Taşlardan bahseden parçaların üç farklı dönemde bu türden bir dağılımı, istatistik ilkelerine göre de tesadüfî sayılamaz. Sadece biçim ve niceliğe bağlı olan ancak sonradan başka bazı parçaların nitelik çözümlemesiyle de doğrulanan böyle bir çıkarım, Kur’ân’daki taş motifini bir Ortadoğu geleneğine yerleştirmekle eşanlamlı hâle geliyor.

Tablodan da görüleceği üzere, en sık kullanıma sahip olan, “recm” motifidir. Eğer farklı sözcük görüntüsünde karşımıza çıkan motifin bütün varyantları birlikte hesap edilirse, parçaların yarısından daha fazlası [“recm” motifine] denk gelmektedir (genel toplam olan 25’in 18’i, yani %70’ten fazlası). Bu durum şaşırtıcı sayılmaz, zira bu motif, sıklık bakımından Tevrat’ta da birinci sırada gelir. Fakat motifin somut uygulamaları ve yazılmış olduğu metnin bütünü açısından bakıldığında, İncil ile Kur’ân arasındaki fark çok büyüktür.

İncil’de ise “recm”; öncelikle, kutsal bir şeyi aşığılama, başka tanrılara tapınma, öğütleri çiğneme, bekâretini yitirme, insanları veya hayvanları katletme (örneğin *öküz öldüren*, Tevrat, Çıkış:21, 28-29) karşılığında törensel bir cezalandırmadır.

Motifin bir başka görünümü de peygamberin halk tarafından recmedilmesi tehdididir. Bu motif, Tevrat’ta Musa figürüyle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Musa, iki şeyden korkmaktadır: a) Mısırlılar onu, dinlerini aşığıladi diye dögecekler (Çıkış: 8,26), b) İsrail halkı, kendilerini aldatılmış saydıkları için onu recmedecekler (Çıkış:17,4; Sayılar:14,10). Bu parçalara, İncil’in diğer kitaplarındaki çok sayıda örneği de eklemek gerekir.⁵

Motifin, daha eski ve aynı ortak Ortadoğu geleneğinden kaynaklanan bu iki versiyonuna bir örnek daha eklemek gerekiyor: “taşın silah olarak kullanılması”. Tevrat’ta, kavga sırasında sadece taşla (veya elle) vurmaktan (Çıkış 21,18; Sayılar 35,17) veya bir kimseye kazara fırlatılmış olan bir taştan (Sayılar 35,23) söz eden birkaç parça bulunmaktadır. Bundan sonra motif, Davud’la ilgili olan sapan konusunda ve daha sonra da taş atan mancınıklarla ilgili olarak devam eder.⁶

⁴ Medine surelerinin, bilindiği üzere çok uzun olduklarını ve toplamda Kur’ân metninin yarısından oldukça fazlasını oluşturduklarını hatırlatmak gerekir.

⁵ Örnek olarak şu parçaları zikredebiliriz: (1. Samuel: 30,6) - Filistinliler, aralarında saklanmakta olan Davud’u recmetmek isterler. Ayrıca bk. (2. Samuel 16,6 ve 16,13); (2. Tarihler: 24,21) - Zekeriya peygamberin recmedilmesi; (Matta 23,37) ve (Luka 13,34) - Kendisine gönderilen resulleri recmeden Kudüs motifi; (Yuhanna 10, 31-33 ve 11,8) - Yahudiler, İsa’yı recmetmek isterler; (Resullerin İşleri 7, 58-59) - İstefanos’u recmederler; (Resullerin İşleri 14,5 ve 14,19) - Pavlus’un recmedilmesi.

⁶ İncil’deki materyaller başka bir yazıda tarafımızdan ayrıntılı olarak incelenmiştir. Burada sadece, İncil’de bu motifin, farklı sözcük varyantlarıyla ifade edildiğini belirteceğiz. Bunlardan ikisinde, biri Kur’an’da da sıkça geçen özel bir fiil çiftiyle; üçüncüsünde ise, “taş” anlamındaki isimle kurulmuş bir deyimle ifade edilmiştir.

Kur'ân'da ise "recm" bir kez (!) bile, İslamî yasalara göre insanın insana uyguladığı törenselsel bir cezalandırma olarak ortaya çıkmaz (*Yeni Ahit*'te de bu motifin hiç bulunmadığını hatırlatalım).⁷ Aksine, İncil'deki 'halkın peygamberi recimle tehdit etmesi' motifi, kullanılmış ve hatta geliştirilmiştir. Kur'ân'da (recm motiflerinin hemen hemen yarısını oluşturan) altı parçadan dördü, Tevrat'taki peygamber* imajlarıyla ilişkilendirilmiştir; üstelik bunlardan Musa ile ilgili olan bir motif, doğrudan İncil'deki bir olayın canlandırılmasından ibarettir.⁸ İşte İncil'deki asıl bölüm:

"Firavun Musa'yla Harun'u çağırıp, "Gidin, bu ülkede Tanrınıza kurban kesin" dedi.

Musa, "Bu doğru olmaz" diye karşılık verdi, "Çünkü Mısırlılar Tanrımız Rabbe kurban kesmeyi iğrenç sayıyorlar. İğrenç saydıkları bu şeyi gözlerinin önünde yaparsak bizi taşlamazlar mı?" (Çıkış 8:25,26)*

Kur'ân'da buna karşılık gelen bölüm şöyledir:**

"*Andolsun, kendilerinden önce biz, Firavunun kavmini de imtihan etmiştik. Onlara: Allah'ın kulları! Bana gelin! Çünkü ben size (gönderilmiş) güvenilir bir resûlüm diye (davette bulunan) şerefli bir elçi gelmişti. Allah'a karşı ululuk taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil getiriyorum. Ben, beni taşlamanızdan, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a sığındım.*" (Duhan, 44:17-20)⁹

Motifin bu versiyonunun yaygınlık kazanmasındaki hareket noktasının, tam olarak Musa ile alâkalı bu metin olduğunu varsaymak mümkündür. İncil hikâyelerinin Kur'ân'da işlenişi, temel olarak, geçmiş peygamberler hakkında ve bizzat Muhammed'in peygamberlik misyonuna uygun kıssaların, yapılarına göre aynı tür içinde yoğunlaştırılması ve tipikleştirilmesi şeklindedir: "Peygamber insanlara yönelir, halk onu kabul etmez, şiddet uygulamakla tehdit ederler, fakat Tanrı, elçisini

⁷ Sadece bir parçada kanunla yerleştirilmiş olan recm cezası dile getirilir, fakat bu parça da [recm cezasını] fiili olarak lağvetmektedir (Yuhanna 8,3-11): "Din bilginleri ve Ferisiler, zina ederken yakalanmış bir kadını getirdiler ve onu orta yere çıkararak Ona: "Öğretmen, bu kadın tam zina ederken yakalandı" dediler. "Musa, Yasada bize böyle kadınların taşlanması buyurdu, sen ne dersin?" dediler. Bunları, Onu suçlayacak bir şeyler bulmak amacıyla, Onu ayartarak söylüyorlardı. Fakat İsa aşağıya eğilmiş, onları umursamadan parmağıyla toprağa yazı yazıyordu. Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine doğruldu ve "İçinizde kim günahsızsa, ilk taşı o atsın!" dedi. Sonra yine eğildi, toprağa yazmaya başladı. Bunu işittikleri zaman, vicdanları rahatsız oldu ve başta yaşlılar olmak üzere, birer birer dışarı çıktılar; İsa ve ortada duran kadın yalnız kaldılar. İsa doğruluk ve kadından başkasını görmeyince ona: "Kadın, nerede seni suçlayanlar? Hiçbiri seni yargılamadı mı?" diye sordu. Kadın, "Hiçbiri, Efendim" dedi. İsa, "Ben de seni yargılamıyorum" dedi. "Git, artık bundan sonra günah işleme!"

* Orijinal metinde *patriarhov* (patrikler) olarak geçmektedir. Buradan itibaren çeviride *peygamber* olarak geçecektir. (*Çeviren*)

⁸ Bütün bu parçalar yalnızca, Kur'ânî vahyin aktif bir biçimde İncil'deki malzemeyi özümsemeye ve işlemeye başladığı Geç Mekke dönemi surelerinde ortaya çıkar, Erken Mekke dönemi surelerinde ise motifin bu versiyonu görülmez.

* İncil'den alınan metinlerin Türkçesi <http://bibleonline.ru/bible/tur/> sitesinden aktarılmıştır. (*Çeviren*)

** Kur'ân'dan alınan metinlerin Türkçesi <http://www.diyanevakfi.org.tr/meal/mealindex.htm> sitesinden aktarılmıştır. (*Çeviren*)

⁹ İki metin arasındaki dikkate değer bir farkı kaydedelim: İncil'de Musa, Firavuna hitap ederken "bizim Tanrımız" der, Kur'ân'da ise, adı açıkça söylenmese de Musa, "benim ve sizin Tanrınız" demektedir.

korur ve halkı cezalandırır". Bu çerçeveye uygun olmayan detaylar kaldırılmış, eksik olanlar ise ilâve edilmiştir.¹⁰ "Recm" motifi, kıssanın içeriğiyle bağdaştırılmış, onun dokusuna katılmış ve bu yolla diğer İncil karakterlerinin hikâyelerinde, bizzat İncil'de bu kişilerle bağlantılı olarak "taş"tan bahsedilmemesine rağmen, tekrar edilmiştir.

Örneğin, Nuh'la ilgili olarak Kur'ân'da aktarılan rivayetlerden birinde "recm" motifi görünüyor:

"Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: (Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. ... Dediler ki: Ey Nuh! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki taşlanmışlardan olacaksınız! ... Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o dolu geminin içinde (taşıyarak) kurtardık. Sonra da geri kalanları suda boğduk." (Şuara, 26:105-120)

Bu motif İbrahim ile bağlantılı olarak da ortaya çıkıyor, fakat bu sefer tehlike tam olarak halktan değil, kendi babasından kaynaklanıyor ve kıssa, babanın cezalandırması ile değil, oğulun kendisini affetmesi ricasıyla sona eriyor:

"Kitap'ta İbrahim'i an. ... Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki seni düz yola çıkarayım. ... (Babası:) Ey İbrahim! dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur! İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfiret dileyeyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütüfkârdır." (Meryem, 19:41-47)

Bu kıssalardaki pek çok öge, İncil metniyle örtüşmekle beraber, İncil'de hiçbir yerde "recm"e rastlanmaz.¹¹

Analiz ettiğimiz grupta iki parça daha vardır. Biri, üçüncü bir resul tarafından "desteklenen" iki resul hakkındadır.

"Onlara, şu şehir halkını misal getir: Hani onlara elçiler gelmişti. İşte o zaman biz, onlara iki elçi göndermiştik. Onları yalanladılar. Bunun üzerine üçüncü bir elçi gönderdik. Onlar: Biz size gönderilmiş Allah elçileriyiz! dediler. ... (Bunun üzerine onlar:) Doğrusu siz bize uğursuz geldiniz. Eğer bu işten vazgeçmezseniz, andolsun sizi taşlarız. Ve bizden size mutlaka fena bir kötülük dokunur, dediler." (Yasin, 36:13-18)

İ. Yu. Kraçkovskiy tefsirinde, kaynaklarda dile getirilmiş olan bir düşünceyi aktarmaktadır: "Bu parça *Yeni Ahi'*teki bir olayın (Resullerin İşleri, 11,27-30; 21,10 vd) canlandırılmasını içermektedir." Ancak Kur'ân'daki bu pasajda, *Eski*

¹⁰ İncil'de adı geçen peygamberlerin Kur'ân'daki imajları hakkında ilginç detaylar için bk. M.B. Piotravskiy, *Koraniçeskie skazaniya*. (Kur'ân Menkıbeleri, Moskova, 1991) Ayrıca: Moskova Devlet Üniversitesi Asya Afrika Ülkeleri Enstitüsü Arap Filolojisi Bölümünde 1990'lı yılların başında K. Kornienko, "Peygamberlerin Kur'ân'daki İmajları" başlıklı bitirme tezini savunmuş; tezde, geçmiş peygamberler hakkındaki kıssaların, Kur'ân metninde nasıl tekâmül ettirilmiş olduğunu incelemiştir.

¹¹ Musa'ya kadar geçen bütün peygamberler içerisinde "taş" motifine yalnızca Yakub(İsrail) hikâyesinde rastlanır; fakat "recm" motifi, Çıkış (8:26) bölümünden önce hiç geçmez.

Ahit'te geçen "Mamre adlı meşelikte Tanrı'nın İbrahim'e 'üç kişi suretinde' görünmesi" hikâyesinin bir yansımını görmek, hiç şüphesiz, mümkün görünmektedir (Tekvin, 18. Bölüm)¹²; daha sonra bunlar iki kişi olarak Lut şehrine yönelmişlerdir (Tekvin, 19. Bölüm). Lut şehrinin yok edilmesiyle ilgili hikâyedeki genel karakter, Kur'an'daki söz konusu parça ile daha çok uyuşmaktadır; zira her iki yerde de inançsızlara gönderilen elçilerden bahsedilmektedir; fakat yukarıda adı geçen *Yeni Ahit*'ten parçalarda ise, aynı dinden insanlara gönderilen elçiler söz konusudur. Ayrıca, İbrahim'in Lut şehrinin savunması motifi, Kur'an'daki "şehrin öbür ucundan bir adam" motifinde açıkça görülmektedir (Yasin, 36:20-28). Resullerin İşleri bölümünde bulunmayan ve bir yerde iki, bir yerde üç olan elçilerin sayısının değişmesi gibi bir detay bile örtüşmektedir. "Recm" motifi de ne *Eski* ne de *Yeni Ahit*'teki benzer yerlerde geçmez.

Fakat bir sonraki parçanın, uykuya dalıp birkaç yüzyıl sonra dirilen yedi genç hakkındaki geç dönem Hristiyan efsanesiyle gerçekten belli bir bağlantısı vardır. İslam'ın ortaya çıkışından önce Ortadoğu'da çok yaygın olan bu hikâye, Kur'an metnine *mağara insanları* (ashabu'l-kehf) ile ilgili hikâye olarak girmiştir. Bu hikâyenin Kur'an versiyonunda (Kehf, 18:9-25) "recm" motifi tekrar ortaya çıkar. Gençler dirildikten sonra Tanrı onları uyarır:

"...Onlar eğer size muttali olurlarsa, ya sizi taşıyarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki o zaman ebediyyen iflah olmazsınız." (Kehf, 18:20)

Bu grubun son parçası, artık bizi İslamiyet öncesi Arabistanına götürmektedir ve Kur'an'da adı geçen Arap peygamberlerden biri olan Şuayb ile alakalıdır. O, kendi halkı olan Medyenlilere gönderilmişti fakat onlar Şuayb'ı kabul etmediler ve bu yüzden yok edildiler, yalnızca Şuayb ve onunla birlikte inanmış birkaç kişi kurtuldu. (7:85-93; 11:84-95; 26:176-189; 29:36-37; ayrıca bkz. 15:78; 38:12; 50:13). Şuayb kıssasındaki açıklamalardan birinde Medyenliler onu "recmetmekle" tehdit ederler:

"Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf (âciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşıyarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin." (Hud, 11:91)

Şuayb kıssasında Lut kıssası ile paralellik vardır ve Kur'an'da her iki peygamberin birlikte anılması ve Kornienko'nun verdiği bilgilere göre, aynı kalıcı silsileye dâhil olmaları tesadüfi değildir.¹³ Şuayb'la ilgili bir parça daha bizim konumuzla ilgilidir, fakat ondan daha sonra bahsedeceğiz.

Yukarıda sıralanan bütün parçalarda "recm", kökeni(*r-g-m*) ortak Sami dillere giden Arapça *racama* fiiliyle ifade edilmektedir.¹⁴ Aynı kökten gelen benzer bir fiil, hem İncil İbranicesinde hem de diğer Sami dillerde "recm" kavramını ifade eder. Ancak Arapça fiilin Kur'an'daki kullanımının ve anlamının tekbiçimliliği, İn-

¹² Bu olay, Andrey Rublev'in ünlü "Troitsa" eserinde tasvir edilmiştir.

¹³ Kur'an'da Şuayb ve Lut'un isimleri arasındaki bu bağ, iki peygamber hakkındaki kıssanın Yeni Ahit'le değil, Eski Ahit'le ilgili bir canlandırma olduğuna dair bir başka delil olarak ortaya çıkmaktadır.

¹⁴ Arapça *c* sesi, ortak Sami dilinin *g* fonemine karşılık gelir.

cil’de bu kavram için kullanılan çok çeşitli ifadelerle net bir biçimde zıtlık göstermektedir; İncil’de bu anlamda bir değil iki eşanlamlı fiile rastlanılır: *ragam* ve *şaqal*; üstelik özellikle Kur’an’da geçmeyen ikinci fiil, Yahudi kanunlarının öngördüğü törensel cezalandırmaların ortak adı haline gelmiştir.¹⁵

Bu fiillerin kullanıldığı yapılar da değişiktir. Mesela, Çıkış kitabında “*şaqal*” fiili, yalnız kendi biçimsel anlamını ifade eder ve “taşla” (*be-avanim*) gibi bir tamlayıcıya ihtiyaç duymaz, örneğin bk. Çıkış, 8:26; 17:4; 19:13; 21:28-29; Tesniye kitabında ise bu fiil, vasıta halinde bir tümleçle birlikte kullanılmaktadır (Tesniye, 13:10; 22:21,24). “*Ragam*” fiili için de durum böyledir. Levililer ve Sayılar kitaplarında bu fiil, bazen *be-avanim* tümleciyle (Levililer, 20:2,27; Sayılar, 14:10; 15:35-36), bazen tümleçsiz (Levililer, 24:14), Tesniye kitabında ise, yalnızca tümleçle birlikte (Tesniye, 17:5; 21:21) kullanılmaktadır.

Bu iki İbranice fiilin taşıdığı “*recm*” anlamının, asli olmadığına dair bir izlenim ediniyoruz; çünkü bu anlam, dinin belirlediği sağlam ve kararlı geleneği yansıtan vasıta halindeki bir tümleçle kullanılan sabit ifadenin derece derece kısaltılmasından oluşmuştur.¹⁶ Kur’ân’da ise “seçilmiş” yegane fiil olan (*racama*), “*recm*” anlamını ifade etmek için vasıta halindeki hiçbir tümlece ihtiyaç duymayan adeta hazine ve işlenmiş bir biçimde kullanılmıştır.¹⁷

Kur’ân’da bu motife ait (inançsızlar, kutsal şeyleri aşağıladığını veya atalarının dininden uzaklaştığını iddia ederek Tanrı’nın elçisini “*recm*” ile tehdit ederler) versiyonların geçtiği bütün parçaların analizi ve yine onun sözlü ifade biçimi, bu geleneğin Arabistan’da bilinmekte olduğunu gösteriyor; ancak Kur’ân’da, İncil zamanı ile sıkı sıkıya alâkalı, yabancı ve ödünçleme bir gelenek gibi kabul görmektedir. Ortaya çıkışı bakımından yegâne Hıristiyan metni (yedi uyur gencin hikâyesi), tarihi bakış açısına uygun olarak bu geleneği, Hıristiyanlara karşı [bir uygulama olarak] değerlendirmektedir.¹⁸

*Eski Ahi’t*teki karakter listesi bir hayli önemlidir (Nuh, İbrahim ve Lut: 2 kez, Musa), üstelik bu peygamberlerin adının geçtiği Tevrat metninde benzer bir motif,

¹⁵ Bu fiillerin kullanılmasında bizim tespit edebildiğimiz yegâne düzen, metnin içeriğinin yakın veya benzer olduğu durumlarda bile farklı kitapların farklı fiilleri tercih etmesidir. Çıkış kitabında yalnızca *şaqal*, Levililer ve Sayılar kitaplarında ise yalnızca *ragam* kullanılmıştır; Tesniye kitabında ise, bu kitabın sonradan gelen, tamamlayıcı karakterine uygun olacak şekilde iki fiil de bulunmaktadır.

¹⁶ Eski çağlarda Ortadoğu’da ve Yahudiler arasında “*recm*” geleneğinin tarihi meselesini araştırmak, tıpkı aynı kökten gelen fiillerin diğer Sami dillerdeki anlamını incelemek gibi, bizi konumuzdan çok uzaklaştırır; bu sebeple sadece şu konuya işaret edeceğiz: Habeş dilinde *r-g-m* kökünden gelen fiil, “lanet okumak, beddua etmek”; Akkad dilinde, “hukuki suçlamada bulunmak”; Ugarit dilinde, sadece “söylemek, haber vermek” anlamlarına gelmekteydi. bk. Mayzel, S.S. *Puti razvitiya kornevogo fonda semitskih yazıkov*. (Sami dillerin temel söz varlığının gelişme yolları) Moskova, 1983, 201-203. Çoğunlukla vasıta halindeki bir tümleç olmadan kullanılan *şaqal* fiilinin aksine *ragam*’ın sadece bir kez bu şekilde tümleçsiz olarak görüldüğünü de belirtmek gerekir.

¹⁷ Arapçada *r-c-m* kökünden “taş” anlamına gelen isimlerin varlığına da işaret etmeliyiz, örneğin “mezar taşı” anlamında *racam*, *ricâm* (S. S. Mayzel, 201). Ayrıca açıklamalı Arapça sözlüklere de bk. örneğin Lisânü’l-arab’da, *racama* fiili “taşlamak” (*el-remy bi’l-hicare*), “taşlayarak öldürmek” (*el-qatl bi’l-hicare*), fakat aynı zamanda “beddua etmek” (*el-la’n*) anlamlarında açıklanmaktadır.

¹⁸ Efsanenin ilk Hıristiyan versiyonunda “*recm*” motifinin bulunup bulunmadığını kontrol etme imkânımız olmadı.

sadece Musa ile alâkalı olarak geçer, hem de birçok kez. Eğer *Eski Ahit* peygamberleri arasında Geç Mekke dönemi surelerinde ana figür olan Musa'nın kıssası, yukarıda söylediğimiz gibi, Kur'ân'da bu motifin tipikleşmesi için kaynak görevi görmüşse, o zaman motifin ayrılma merkezi Musa'nın kıssasından, Lut ile çağrışımsal olarak bağlı bulunan Arap peygamber Şuayb'ın hikâyesinin de eklendiği İbrahim ve Lut'un kıssasına [doğru] yer değiştirmiştir. Vurgulamanın bu şekilde yer değiştirmesi hiç de tesadüfî görülmemektedir, zira bu durum, Musa yerine İbrahim'i öne çıkaran geç dönem surelerin genel eğilimi ile uyum içerisindedir.

"Recm" motifinin Geç Mekke ve Medine dönemlerine ait yedi metinde görülen¹⁹ başka bir versiyonu olan (Tanrı'nın şeytan ve cinleri cezalandırması) orijinaldir ve İncil'le hiçbir paralellik içermez. [Motifin bu versiyonu] İslâm geleneğinde, Müslümanların hacc törenleriyle alâkalı belli başlı âdetlerde ve Kur'ân okuma ritüellerinde şeytanın kalıplaşmış sıfatının kaynağı olmuştur. Fakat motifin, İncil dışında bir kaynağa sahip olduğu anlaşılan bu versiyonunun tamamen İncil'le alâkalı bir temayla (insanın yaratılışı ve [ilk] itaatsizliği) bağlantılı olarak Kur'ân'a yerleştirilmiş olması, ilginçtir.²⁰ Bu hikâyenin Kur'ân versiyonuna, insanın itaatsizliği ve cennetten kovulmasının öncü hikâyesi olan İblisin Âdem'e secdeyi reddettiği ve "kovulan melek" olduğu bölüm eklenmiştir. Bu ekleme olay çerçevesinde de Kur'ân'da recm motifi ortaya çıkmıştır, [ancak bu motife] tufan devrine kadar İncil'de hiç rastlanmaz. İblisin kovuluş hikâyesiyle birlikte bizi ilgilendiren motif, Kur'ân'da iki kez açıklanmaktadır. İşte bu anlatılar:

"Hani Rabbin meleklerle demişti ki: "Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım. Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın! Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler. Fakat İblis hariç! ... Ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi. Allah şöyle buyurdu: Öyle ise oradan çık! Artık recmedildin(kovuldun)! Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lânet senin üzerine olacaktır! (İblis) dedi ki: Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara

¹⁹ Weil-Nöldeke'nin tasnifine göre Erken Mekke dönemi sureleri (şüursel) içerisinde yegâne parça Tekvir suresi, 25. ayettir (81:25). Fakat İ. Yu. Kraçkovskiy'in tefsirinde belirttiği gibi, bu sure İslâm araştırmacılarının çoğunluğu tarafından Erken Mekke dönemi sureleri arasında en sonuncusu, hatta Erken ve Geç Mekke dönemleri arasındaki sınırdaki bulunan ve pek çok kişi tarafından daha geç dönemlere tarihlendirilen 53. sureye eklenmiş kabul edilmektedir. Bell ise, 15-29. ayetlerin bugün bize ulaşmış biçimlerini, 53. sureyle uyumlu hâle gelmeleri için Medine dönemindeki işlemenin neticesi kabul etmektedir. Her halükârda bizi ilgilendiren ayeti (81:25) ve Şeytanın orada ortaya çıkan unvanını (taşlanmış "racîm") erken dönemlere ait saymak için çok az kanıt vardır.

²⁰ Hezekiel peygamberin kitabında, Kral Tira hakkındaki kehaneti içeren 28. bölüm, bir bakıma motiflerin bu türden bağlantısı ile paralellik gösterir, fakat bazı bölümleri daha çok "kovulan melek" hakkındaki hikâyeyi hatırlamayı gerekli kılıyor: "(13) Sen Tanrının bahçesi Aden'deydin. Yakut, topaz, ay taşı, sarı yakut, oniks, yeşim, lacivert taşı, firuze, zümrütle, çeşit çeşit değerli taşla bezenmiştin. Kakma ve oyma işlerin hep altındandı. Bunlar yaratıldığın gün hazırlanmışlardı. (14) Meshedilmiş, koruyucu bir Keruv olarak seni oraya yerleştirdim. Tanrının kutsal dağındaydın, yanan taşlar arasında dolaştın. (16)... ve günah işledin. Bu yüzden kirlili bir şey gibi seni Tanrının dağından attım, yanan taşların arasından kovdum, ey koruyucu Keruv. (17) Güzelliğinden ötürü gurura kapıldın, görkeminden ötürü bilgeliğini bozdun. ..."

(günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracam! Ancak onlardan ihlâşlı kulların müstesna.” (Hicr, 15:28-40)

“Rabbın meleklerle demışti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın! Bütün melekler toptan secde ettiler. Yalnız İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. ... İblis: Ben ondan hayırlyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Çık oradan (cennetten)! Sen artık recmedilmiş (kovulmuş) birisin, ceza gününe kadar lânetim senin üzerindedir! buyurdu. ... İblis: Senin mutlaka kudretine andolsun ki onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracam, dedi.” (Sad, 38:71-83)

İkinci metin, hikâyenin genel yorumu için önemli olan ilâve detaylar içerir.²¹

Böylelikle, İslami gelenekte şeytanla “özdeşleşmiş” olan sıfat,²² ilk olarak Allah’ın hitabında görülür ve Kur’ân metninde daimi bir özellik kazanır. Bu sıfat üç kez bizzat şeytanla ilgili olarak geçer:

a. Meryem’i doğuran İmran’ın karısı, Yahya’nın anası,²³ adeta İslami bir formülü dile getirerek konuşur:²⁴ “Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş(recmedilmiş) şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum, dedi.” (Ali İmran, 3:36)

b. Muhammed’e hitap ederek Allah, kuralın tarzını tespit eder: “Kur’ân okuduğun zaman o kovulmuş(recmedilmiş) şeytandan Allah’ın himayesini (ista’iz) iste!” (Nahl, 16:98)²⁵

c. Bizzat Kur’ân hakkında söylenir: “O lânetlenmiş(recmedilmiş) şeytanın sözü de değildir.” (Tekvir, 81:25)

Eğer İblis’e [verilen] sıfatın kaynağı olan hikâye *Eski Ahit* metnine dâhil edilmiş ise, o zaman bizzat bu lakabın Kur’ân’da kullanılmasının, (aslen hiçbir recm motifinin bulunmadığı) *Yeni Ahit* metni ile bağlantılı olduğunu belirtmek gerekir. Böylece, daha önce tahmin ettiğimiz gibi İncil’den başka kökenleri olan şeytanın “recmi” motifi Kur’ân okuyan Müslüman için, hem Yahudilik hem de Hristiyanlık dinleriyle alâkalı gibi görünür. Başka bir ifadeyle motif, bizzat Kur’ân’ın son dönem

²¹ İblis’in itaatsizlik hikâyesi bir öğede Yeni Ahit’te mevcut olan “kendiliğinden yüce ve başkalarından daha asil bir nesnenin var olmadığı” tasavvuruna çok yakın gelmektedir. Kimin asil kimin düşkün olacağına her seferinde Tanrı’nın iradesi karar verir. Ancak Yeni Ahit’te bu bakış açısı daha çok taş ile alakalıdır, Kur’an’da balçığı da kapsar.

²² Mekke’deki hacc törenlerinde Mina’da taş atmak da vardır; [orada] atılan her bir taş şeytana isabet eder.

²³ Kur’an’da Zekeriya’nın karısı ve Yahya’nın annesi, İncil’de olduğu gibi Elizabet değil, Meryem’dir. kış. Luka, 1. Bölüm. Bu durum eskiden beri İslam araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve pek çok yoruma sebep olmuştur. Sadece şu kadarını belirtelim: İki kadının adını bir yerde birleştirmek ancak Luka’nın İncil metnini esas alarak yapılabilir, zira Yahya’nın doğuş hikâyesi ile Meryem’in müjdesi [Hz.İsa (Çeviren)] yalnız bu İncil’de aynı bölüm içinde anlatılmıştır, üstelik iki olay arasında bir dizi paralellik görmek de mümkündür. Bu birleştirmenin kaynağı, İncil’deki olaylarla ilgili konular arasındaki paralelliğin hiç de açık olmadığı herhangi bir sözlü anlatı değil, özellikle yazılı bir metin olmalıdır.

²⁴ Böyle bir olay, Luka’nın İncilinde yoktur.

²⁵ Bu ayet, müslümanlar için Kur’an okumadan önce telaffuz edilmesi zorunlu bir uygulamanın esası olmuştur: “Taşlanmış (recmedilmiş) şeytandan Allah’a sığınırım” (e’uzu bi-llahi min eş-şeytan irracim).

Mekkî surelerde nihai bir halka olarak kaydedildiği Yakınoğu'nun tek tanrılı dinleri çerçevesine yerleştirilmiştir. İslami yenilik, önceden yerleşmiş olanın yenilenmesi olarak karşımıza çıkar. Biz yine burada, motifin bir önceki versiyonunun üretilmesinde [yer alan] eğilimi görürüz: "Farklı türden yani İncil'e (*Eski ve Yeni Ahit*) ait olan ve olmayan olay ve imajların aktif bir şekilde işlenmesine ve yeniden yorumlanmasına muhtaç olan unsurları, organik bir alaişim haline getirmek için bilinçli bir gayret".

Bu sıfat iki kez bizzat şeytana değil, şeytanlara yani cinlere hitabendir:

a. İblis'in kovulması ile ilgili hikâyenin versiyonlarından birini aldığımız "el-Hicr" suresinin başka bir yerinde Allah der ki: "*Andolsun, biz gökte birtakım burçlar (takımyıldız - D.F) yarattık ve seyredenler için onları süsledik. Onları, taşlanmış (kovulmuş) her şeytandan koruduk.*" (Hicr 15:16-17)

b. Yıldız ve şeytan motiflerinin bir araya getirildiği ve az önce alıntılanmış olan metni hatırlatan sözler Allah tarafından "Mülk" suresinde ifade edilmektedir: "*Andolsun ki biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle (yıldızlarla - D. F.) donattık. Bunları şeytanlara (İ. Yu. Kraçkovskiy "dyavolov" sözcüğünü kullanmıştır - D.F.) atış (rucüman) taneleri yaptık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.*" (Mülk 67:5)

En son parçada çok ilginç bir kavram ortaya çıkıyor: Kayan yıldızlar (meteorlar), şeytanların taşlanmasına hizmet ederler.²⁶ Bildiğimiz kadarıyla İncil'de yer almayan²⁷ bu kavram, Kur'an'daki orijinal motiflerden biriyle daha köprü kuruyor: Tanrı'nın öfke ve cezasının bir aracı olarak gökyüzünden atılan "kilden taşlarla" taşlama motifi. Bu motif de oldukça sık geçmekte, Kur'an'da toplam olarak beş yerde rastlanmaktadır. Bu parçalar grubunu münferit bir motif halinde tespit etmeye bizi mecbur eden durum şudur: Bir önceki motif için anahtar konumda olan *racama* fiiline bu parçalarda bir kez bile rastlanmıyor. Bu parçalardaki temel sözcüksel öge, fiil değil isim olarak karşımıza çıkıyor: *hacar* "taş" Sami dillerde yaygın olan *h-g-r* kökündendir ve İncil'de, ortak Sami dilin yaygın olan bir başka *a-b-n* köküne giden *even(avanim)* "taş" sözünün Kur'an'daki alternatifidir.²⁸

"Kilden taşlarla" recmetmek motifinin Kur'an için, *racama* fiiliyle kullanılan motif versiyonundan çok daha erken bir döneme ait olduğu anlaşılıyor, zira bu

²⁶ Hatırlanacağı üzere, Mekke'deki hacc esnasında bir ihtiram objesi olan ve Kâbe'nin duvarında bulunan ünlü siyah taş, muhtemelen semavi (meteor) bir kaynaktır.

²⁷ Aşlında Hakimler kitabında bir epizot vardır: Yıldızlar göklerden savaşa katıldı. Göğü bir baştan öbür başa geçerken, Siseraya karşı savaştı (5,20). Tamamen aynı şekilde Ezra'nın "kutsal kitaplara girmeyen" Üçüncü kitabın 15. Bölümündeki kıyamet gününün tasvirinde Babil'e "dökülen" yıldızların tehditkâr imajı karşımıza çıkar (Ezra 3. Kitap, 15:39-44): "*ve her yere dökülecekler, yüce ve yüceltilmiş (bulutları), dehşetli yıldızı, ateş ve doluyu, uçan kılıçları ve selleri ... yıldızları ve taşkın öfkesini dökülecek ona. Ve toz ve duman göğe kadar yükselecek ...*" Yeni Ahit'te de benzer bir parçada gökyüzünden düşen yıldızlar motifi ortaya çıkmaktadır. bk. Matta 24,29; Markos 13,25; Vahiy 6,13; 8,10 ("pelin" yıldızı), 12,4. Ancak bütün bu yıldızlar, şeytana değil, insanlara ve yeryüzüne düşmektedir.

²⁸ Hem İncil hem de Kur'an bu metin parçalarında kullanılan söz varlığında sınırlı bir tutarlılık ve tekbiçimlilik sergilemektedir: Yukarıda adı geçenler dışında "taş" anlamında başka herhangi bir isme rastlanmamaktadır.

[motif] grubunun "Fil" suresinde geçen ve "Ebrehe'nin Mekke'ye seferini²⁹ dile getiren" bir parçası, çok eskidir:

*"Onların üstüne sürü sürü kuşlar gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin kilden yapılmış taşlar (hicâretun min sicîl) atıyordu (ramâ)." (Fil, 105:3-4)**

Musa'nın halefi ve döneminde vaat edilmiş topraklara çıkışın tamamlandığı Yeşu'nun kitabında, "fil sahipleri" konusuyla paralellik gösteren bir bölümün bulunması ilginçtir. Amurlularla yapılan savaştan bahsediyoruz (Yeşu, 10, 8-12):

"Bu arada RAB Yeşu'ya, "Onlardan korkma" dedi, "Onları eline teslim ediyorum. Hiçbiri sana karşı koyamayacak." ... RAB İsraililerden kaçan Amurluların üzerine Beythoron'dan Azeka'ya inen yol boyunca gökten iri iri taşlar (dolu) yağdırdı. Yağan dolunun altında can verenler, İsraililerin kılıçla öldürdüklerinden daha çoktu. ..."

Eski Ahit'teki hikâyede iki ögenin eksik olduğu hemen fark edilmektedir: Görünüşe göre, İncil dışı kaynağa sahip olan "kuşlar" ve "kilden taşlar". Eğer konuyla ilgili bu tek parçanın Kur'ân motifinin ortaya çıkışıyla alâkası olduğunu kabul edersek, o halde elimizde, İncil dışı ve İncil kaynaklı olup hususi İslami bir renge bürünmüş öğelerin organik alışımının bir örneği daha var demektir.

Motifin genişletilmesi, peygamberlerin recmedilmesi motifindeki tarza benzer olarak cereyan eder. İlk olarak (Musa'nın veya halefinin) "çıkış" vakasının geçtiği parçaya yerleştirilmiş olan motif, gene hem çok eski çağlara (İbrahim) hem de (bizzat Muhammed'in tebliğiyle ilişkili olan) çok yeni zamanlara doğru aynı anda hareket etmektedir. Böylece, iki devir arasında bir şekilde doğrudan bağlantı kurulmaktadır. Beş (!) metin parçasından üçü, bize göre yukarıda adı geçen Kur'ân metnine (36:13-28) de yansımış olan İbrahim ve Lut hikâyesi (Tekvin, 18-19) ile alâkalıdır:

a. *"İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi.) Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, "Bunlar, yabancılar" demişti. Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebabını) getirmiş, onların önüne koyup "Yemez misiniz?" demişti. Derken onlardan korkmaya başladı. "Korkma" dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. Karısı çılgık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: "Ben kısır bir kocakarıyım!" dedi. ... "Biz, dediler, suçlu bir kavme gönderildik." "Üzerlerine çamurdan taş(hicara min tin) yağdırmaya (arsala) (geldik)." (Bu taşlar,) aşırı gidenler için Rabbinin katında işaretlenmiş(musawwama) (taşlardır)." (Zariyat, 51:24-34)*

b. *"Onlara İbrahim'in misafirlerinden (meleklerden) de haber ver. Onun yanına girdikleri zaman, «selam» dediler. ... Dediler ki: "Biz, suçlu bir topluma (onları helâk etmeye) gönderildik. Ancak Lût ailesi hariç. Onların hepsini kurtaracağız. (Fakat Lût'un) karısı müstesna; ..." Böylece ülkelerinin üstünü altına getirdik. Üzerlerine*

²⁹ Bu sefer, aynı zamanda Muhammed'in doğduğu yıl olarak kabul edilen 570 yılına tarihlenmektedir.

* Ayette bu fiilin geniş zamanı *termihim* şeklinde geçmektedir. Sicîl sözcüğü ise Farsçadan Arapçaya geçmiş iki sözcüğün birleşiminden oluşmaktadır. "Seng" taş anlamında, "cîl" ise aslı "gîl" olan Farsça bir sözcüktür. (Kemal Tuzcu, *Araplarda Etimoloji Çalışmaları*, Nüsha (1) 2001 66-71) (Çeviren)

de balçıktan pişirilmiş taşlar (hicara min sicill) yağdırdık. (amtara)” (Hicr, 15:51-74)

c. “Emrimiz gelince, oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine (balçıktan) pişirilip (hicara min sicill) istif edilmiş (mandud) taşlar yağdırdık (amtara). (O taşlar:) Rabbin katında işaretlenerek (musawwama) (yağdırılmıştır). ...” (Hud, 11:82-83)

Yukarıda söylenenler ışığında, Lut ile Şuayb arasındaki çağrışımsal bağlantı şaşırtıcı değildir, çünkü bu Arap peygamberin kıssasına ait bir versiyonda, “taş” sözü kullanılmamakla beraber, çok benzer bir motif ortaya çıkmaktadır:

“Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Bil ki biz seni ancak yalancılardan biri sayıyoruz. Şayet doğru sözlülere isen, üstümüze gökten azap (kasf) yağdır (aşqata).” (Şuara, 26:185-187)

Motifin Arap “şeceresi” (İbrahim - Lut - Şuayb ...), doğrudan doğruya bizzat Muhammed’in peygamberlik misyonu devrine kadar ulaşır:

“Hani (o kâfirler) bir zaman da: Ey Allah’ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi.” (Enfal, 8:32)

Söz konusu motifin Lut kıssası ile bağlantısı, İncil metinleri ile desteklenmemiş gibi görünmektedir, zira Sodom ve Gomor’a Tanrı tarafından gökyüzünden gönderilmiş olan ceza, “kükürt ve ateş yağmuru” (Tekvin 19,24) şeklindeydi ve içinde taş bulunmuyordu. Genel olarak, taşın Tanrı’ya hoş gelen ve balçığın Tanrı’ya hoş gelmeyen (taş yerine kerpiçle yapılmış Babil kulesinin hikâyesini hatırlayalım, Tekvin 11, 3-8) nesnelere gibi açıkça birbirine muhalif görüldüğü İncil’de “kilden taşlar” motifi adeta imkânsızdır.

Kayan yıldız görünümündeki taşlarla şeytan ve cinlerin cezalandırılması ve pişmiş kilden yazılı taşlarla Tanrı’nın iradesine karşı çıkan insanların cezalandırılması motifleri, Kur’ân metnine Arap mitoloji mirasından geçmişe benzemektedir ve aynı kavram alanına denk düşerler.³⁰ Geçmişe anlatan hikâyelerde her zaman ortaya çıkan “peygamberlerin recmedilmesi” tehdidinden farklı olarak, bu motiflerin her ikisinin de doğrudan doğruya bizzat Muhammed’in dönemiyle ve Kur’ân’la özdeşleştirilmiş olması yani geçmişle değil şimdiki zamanla [ilişkilendirilmiş] olması tesadüf değildir.

Daha uzağa, çağlar öncesine bakarsak, o zaman “kilden taşlar” motifi (peygamberleri tehdit ve törensel cezalandırma motiflerinden farklı olarak) bizi Mısır’a ve vaat edilmiş topraklara değil, her şeyden önce “kilden taşlar”la yani üzerinde yazılar bulunan pişmiş kilden tabletlerle hatırlanan Mezopotamya’ya götürür.³¹

³⁰ Krs. Eyüb’ün kitabındaki (Kur’ân’da geçmeyen) parçada (Eyüp, 9,7), “Her şeye kadir olan Tanrı’nın yıldızlara mühür vurmasından” bahsedilir. Bir anlamda motifin bu iki versiyonunu, yukarıda bahsettiğimiz üzere İncil’de de geçen, bir silah olarak “taş” konusunun kendine özgü gelişimi olarak kabul edebiliriz.

³¹ Mezopotamya’da taştan mühürlerle recmetme uygulamasının var olduğuna dair kanıtlar da bulunmaktadır. Buna benzer bir olaya dikkatimi çektiği için G. Kalinina’ya müteşekkirim: Akkadlı Sargon’un (M.Ö. 2316-2261) halefi Rimuş, kendisine yakın kişilerin düzenlediği bir komplo sonucunda taştan mühürlerle recmedilerek öldürülmüştü. bk. İstoriya Drevnogo Vostoka (Eskiçağ

→

Mezopotamya'da kil, örneğin Mısır'dakinden tamamen farklı bir konuma sahipti; ve Mezopotamya kültürüne yönelimin yer yer güçlü olduğu Kur'ân'da da kil, *Eski Ahit*'tekinden farklı olarak, fevkalade üstün bir konumdadır. Balçıktan yaratılmış olan insanın, ateşten yaratılmış olan kendisinden daha üstün olacağına inanmayan İblis'in kovulma hikâyesini hatırlamak yeterli olacaktır.³²

Kur'ân'daki recm motifinin farklı yönlerini oluşturan canlandırmalar, hikâyeler ve imajlar karışımı, ona [Kur'ân'a] iki kutuplu belirgin bir yapı kazandırmaktadır: Bir yandan bu, inanmayanlar tarafından Tanrı'nın elçisine yöneltilen tehdit, diğer taraftan günahkârları, cinleri hatta bizzat İblis'i Tanrı'nın cezalandırmasıdır.³³

Kur'ân'da recm motifinin incelenmesini sonuçlandırırken, homojen olmayan kaynakların bilinçli ve amaçlı bir şekilde işlenmesinin, sonuç olarak karmaşık fakat kendi içinde Arap zihniyetine uygun "mantıklı" bir yapısı olan, anlam açısından yekpare bir bileşiğin ortaya çıkmasına ve bunun doğal bir biçimde bütünüyle İslam inancına dâhil edilmesine sebep olduğunu bir kez daha tekrar edelim.

Recm motifinden farklı olarak, Kur'ân'da "taş"ın zikredildiği bütün parçalar, ilk bakışta çoğunlukla düzensiz(sistemsiz) gibi gelmektedir, çünkü motifle ilgili her bir versiyon en fazla bir iki parça metin ile temsil edilmektedir. Fakat bunlara daha dikkatli bakınca, durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır; üstelik, tıpkı "recm"de olduğu gibi Musa ile ilişkili bir İncil olayı, Kur'ân'daki yapının hareket noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geç döneme ait iki parça, İncil'deki ünlü bir olayın canlandırılmasıdır: Musa âsâsıyla *kayaya* vurur ve oradan su çıkar (Çıkış, 17,5-6):

→

Şark Tarihi) Moskova, 1979, 118-119. Ayrıca İran'daki Nanei tapınağında kral Antiohos'un ölümü ile ilgili hikâyeyi de karşılaştırmız (2. Makabiler, 1,12): "... kral yenilmez zannedilen ordusuyla birlikte Pers ülkesine geldiğinde, Nanei tapınağında rahiplerin düzenlediği hile yüzünden şaşkınlığa düştüler. Aslında, Antiohos onunla evlenmek niyetiyle söz konusu yere geldiğinde, yanındaki dostları da çeyiz olarak verilecek parayı almaya geldiler. Nanei rahipleri onları davet ettiler ve Antiohos bazılarıyla birlikte tapınağın içine girdi. Antiohos içeri girer girmez onlar da tapınağı kilitlediler ve çatıda gizli delikleri açarak oradan taş atmaya başladılar ve yanındakilerle birlikte lideri öldürdüler..." E. B. Smagina, "Pis'mo o gibeli tsarya Antioha vo vtoroy knige Makkaveyev" (Makkabi'nin ikinci kitabında kral Antiohos'un ölümüyle ilgili yazı) başlığıyla RGGU Şark Kültürü Enstitüsünde (Ocak 1995) (İ. M. Dyakonov'un 80. yaş gününe ithafen) düzenlenen "Eski Ön Asya: Tarih, Dil, Kültür" adlı konferansta sunmuş olduğu bildirisinde, Antiohos'un ölümüyle ilgili bu rivayetin diğer bütün rivayetlere ters düşmesinden hareketle, metninde yine olası bir Mezopotamya sınırlamasından söz ederek bu efsanenin daha eski bir kaynağının olduğu tahmininde bulunmuştur.

³² Bununla bağlantılı olarak bizim tarafımızdan tespit edilen, Mısır'ın sembolü olarak "taş", Mezopotamya'nın sembolü olarak "kil" karşılaştırılmasının göze çarptığı çok dikkate değer bir Eski Ahit metnini gösterelim: "Tahpanhes'te Rab Yeremya'ya şöyle seslendi: Yahudilerin gözü önünde eline büyük taşlar al, Tahpanhes'te firavun sarayının girişindeki tuğla kaldırımın harcına göm. Onlara de ki, İsrailin Tanrısı, Her Şeye Egemen Rab şöyle diyor: İşte kulum Babil Kralı Nebukadnessar'ı buraya getirip tah-tını harca gömdüğüm bu taşların üzerine kuracağım. ... gelip Mısırı bozguna uğratacak." (Yeremya 43:8-11)

³³ Recm motifinin İncil'de de bir dereceye kadar çelişkili olduğunu hatırlatalım: Bir yandan "taşla vurmak" yasanın öngördüğü suçlardan biri sayılır; diğer taraftan, "recmetmek" belirli suçlar karşılığında aynı yasayla tespit edilmiş cezalandırma olarak karşımıza çıkar.

a. "Musa (çölde) kavmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle **taşa** vur! demiştik. Derhal (taştan) on iki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. ..." (Bakara, 2:60)

b. "Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde on iki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, "Asanı **taşa** vur!" diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. ..." (A'raf, 7:160)

Tevrat'ta bulunmayan, buna karşılık geç dönem İncil kitaplarında (sık sık kaya ile bir arada) ortaya çıkan taşın (örneğin bk. Zebur 77,15-16 ve 20; Zebur 113,8; Çıkış 48,21; Meseller 11,4; 3. Ezra'nın kitabı 1,20) kaya ile fevkalâde dikkate değer bir biçimde yer değiştirmesinden başka, İsrailoğullarının on iki su kaynağına karşılık gelen on iki kabilesi konusunun bu olaya katılmış olması da dikkati çekmektedir. Her iki seferde de motif, çöldeki [göçebe] hayat hakkındaki uzun bir hikâyeye, her şeyden önce onun bir parçası olarak yorumlanması gereken doğal bir şekilde eklenmiştir.

Bu ikisine, taş kalplilerden bahsedilen bir başka parça daha eklenebilir. Motif, içinden su kaynaklarının fışkırdığı taşlardan bahsedilen Musa'nın kıssasında yer almaktadır:

"(Ne var ki) bunlardan sonra yine kalpleriniz katılaştı. Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar kaynar. Öylesi de var ki çatlar da ondan su fışkırır. Taşlardan bir kısmı da Allah korkusuyla yu-kardan aşağı yuvarlanır." (Bakara 2:74)

Tevrat'ta bulunmamakla birlikte, "taş kalpliler" motifi de İncil'dendir.³⁴ Yine biz, materyalin işlenmesinde aynı metodu görüyoruz. Taştan kalpler motifi, taştan çıkan su motifi ile kaynaşmakta ve Kur'ân'dan önce gelen kutsal kitaptaki yapının bütünü, sağlam bir temele kavuşmaktadır. Sonuçta, nesnelere Tanrıyla münasebetlerine bağlı olarak kendi zıddına dönüşmesine dayanan çok tipik bir karşıtlık, Kur'ân'da tekrar ortaya çıkmaktadır: Allah'a isyankâr olan kalp, taşa dönüşür (yani canlı nesne, cansız bir nesne haline gelir), Allah'ın iradesine boyun eğen taşlar ise, suya dönüşür (yani burada aksine, cansız bir nesne olan taş, canlı bir nesnenin, suyun kaynağı olur³⁵). Recm konusunda olduğu gibi yine, vaktiyle L. Massignon'un yazdığı üzere, Kur'ân'daki "karşıtlık diyalektiğinin" bir örneğini görürüz.

Canlı-cansız karşıtlığının işlendiği Bakara suresinden bir parça daha tabloda gösterilmiştir, fakat başka bir sözcük kılığındadır: Orada taş yerine, en başından

³⁴ Taş kalpliler motifi İncil'de oldukça sık, üstelik en değişik türden parçalarda görülmektedir. Bazı örnekler verelim: "Davud'a yardım etmeyi reddeden Naval'ın kalbi durdu ve o sonra taş gibi oldu ve öldü" (1 Krallar 20,37); "suaygırının kalbi taş gibi sert ve değirmen taşı gibi acımasız" (Eyüp 41,16); "taş kalp motifinin, etten kalp motifine değişmesi" (Hezekiel 11,19 ve 36,26); "Kutsal Yasayı ve Her Şeye Egemen Rabbin kendi Ruhuyla gönderdiği ... sözleri dinlememek için yüreklerini taş gibi sertleştirdiler" (Zekeriya 7,12).

³⁵ Ortadoğu'da suyun canlı bir varlık, hayatın kaynağı olduğu tasavvurundan başka, Yeni Ahit'teki hayat suyu-İsa motifini de (Yuhanna, 4. bölüm) ayrıca ifade edebiliriz; ayrıca, Eski Ahit'te bunu çağrıştıran bir parça daha vardır (Yeremya 2,13): "Çünkü halkım iki kötülük yaptı: Beni, diri suların pınarını bıraktı. Kendilerine, su tutmayan çatlak sarnıçlar kazdılar".

beri İncil'de geçen ve Musa'nın mucizesinden bahseden olayda, kaya [söz] ortaya çıkar:

"Böylesinin(riyakâr - D. F.) durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya hâline getirivermiştir." (Bakara 2:264)³⁶

Son dönem Mekkî surelerin birinde "cansız nesnelere Tanrı'nın iradesine göre canlı nesnelere dönüşmesi konusu" yer almaktadır; bu, herkesçe bilinen bir İncil hikâyesinin canlandırılması olarak görünür ve Matta ve Luka İncillerinde tekrar edilir. Ferisiler ve Sadukîlere hitap eden Yahya'nın vaazlarından bahsedilir: "Kendi kendinize, "Biz İbrahim'in soyundanız" diye düşünmeyin. Ben size şunu söyleyeyim: Tanrı, İbrahim'e şu taşlardan da çocuk yaratabilir." (Matta 3,9). krş. Luka 3,8: Bu sözler, vaftiz olmaya gelen halka yani genel olarak Yahudilere hitaben söylenmiştir.

Kur'ân'dan alınan parçada, Yahudiler hakkında hiçbir söz geçmez, yeniden dirilmeye inanmayan Mekkeliler kastedilir. Sadece İncil'deki anahtar motif "taştan insan yaratılması" korunur:

"Bir de onlar dediler ki: Sahi biz, bir kemik yığını ve kokuşmuş bir toprak olmuş iken, yepyeni bir hilkatte diriltileceğiz, öyle mi! De ki: İster taş olun, ister demir, isterse gözünüzde büyüyen herhangi bir mahlûk! Diyecekler ki: "Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek?" De ki: Sizi ilk kez yaratan..." (İsra 17:49-51)³⁷

Metinleri işlemede yine tanıdık bir metot görüyoruz. *Eski Ahit* temelinde kurulan yapıya *Yeni Ahit*'ten motifler işleniyor ve farklı türden öğelerin terkibi sonucunda, iki kutuplu düşüncelerden kurulmuş ve Kur'ân'daki öğretilere uygun hususi bir İslamî imaj ortaya çıkıyor.

Değinmemiz gereken yalnızca (cehennem ateşinin tasvir edildiği) iki Medenî parça kaldı. Bu parçalarda gene canlı ve cansız karşıtlığı görülmektedir; bu karşıtlığı birbirine dönüştürerek yansızlaştırmayı, ancak Kadir Tanrı'nın iradesi mümkün kılabilir:

"... yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır." (Bakara 2:24)³⁸

"Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun." (Tahrîm 66:6)

³⁶ Üzerinde biraz toprak bulunup da sağanak yağmurla yıkanmış bu kaya motifi, başlı başına, iki ünlü İncil kıssasındaki motiflerin karışımını hatırlatmaktadır: Taş üzerindeki ev ve kum üzerindeki ev (Matta 7,24-27; Luka 6,47-49) ve ektiği tohumlardan biri kayalık yere düşen çiftçi (Matta 13,3-8; Markos 4,3-9; Luka 8,5-8).

³⁷ Aslında ana düşüncesi farklı olmakla birlikte İncil'de geçen ve anlam açısından bir hayli yakın bir parçayı göstermek istiyoruz. Yahudilerin düşmanları, Babil esaretinden döndükten sonra Kudüs'ün duvarlarının onarıldığını duyunca dediler ki: "...Küle dönmüş molozların arasından taşları mı canlandıracağız?" (Nehemya 4,2)

³⁸ "Celaleyn" tefsirinde Suyuti, öncelikle bu taşların putlar olduğunu işaret etmektedir; ikinci olarak da taşların anılması, yakıtı odun olan dünyadaki ateşten farklı olduğunu belirtmek içindir.

Bu motif için de İncil’de ilginç bir paralellik vardır. 1. (3.) Krallar Kitabında, Tanrı’nın ateşinin, sunak taşını kurbanla birlikte yaktığı bir parça bulunmaktadır.³⁹

Parçaların ikinci grubunun, kendi aralarında birbirine bağlı iki ana düşünceyi geliştirdiğini tespit etmek mümkündür: Canlıyı cansıza, cansız da canlıya dönüştürme kudretine sahip Kâdir Tanrı düşüncesi ile canlının cansıza ve cansızın canlıya dönüşmesindeki yegâne şartın, Tanrı’ya itaat veya itaatsizlik olduğu telâkiki. Bu parçalardaki taş motifinin, Kur’ân’da oluşan kâinat ve tarih anlayışının temel ögesi olduğu ortaya çıkmaktadır; [bu anlayış] daha sonraları nihai ifadesini, Müslüman din âlimlerince geliştirilen atomcu doktrinin “tabiat kanunlarının varlığının sorgulandığı” en aşırı halinde ve “insanda irade özgürlüğünün olmadığını iddia eden kaderci” bakışında bulmuştur. Bu iki ‘tez’in, İslami din bilimlerinin oluşmasında nasıl bir öneme sahip olduğu ve kimi zaman İslam dairesi sınırları dışına çıkan pek çok tartışmayı doğurduğu iyi bilinmektedir. Eğer bizim tahlilimiz doğruysa, o zaman, incelenmiş olan parçaların terkiibinde, gene farklı türden öğelerin karışımından doğan fakat tamamen hususi bir İslamî kılığa bürünmüş ve yeni dinin iç taleplerine cevap veren bu tezlerin ilk modelini görmek mümkündür.

Bu söylenenler ışığında, [bir konu] dikkati çekmektedir: Bu parçalarda “taş”, ‘hava’ dışında sırasıyla bütün temel maddelerle(öğelerle) karşıtlık içinde bulunmaktadır: Ateşle (2:24; 66:6), suyla (2:60; 7:160) toprakla (2:264) ve hatta insanla (2:74; 17:49-50) [olan karşıtlık], bu Kur’ânî kavrayıştaki iyi hazırlanmışlığın ve iyi işlenmişliğin derecesini göstermektedir.

Sonuç olarak, Kur’ân’da taş motifinin bulunduğu parçaların analizinden elde edilen en genel çıkarımları ifade ederek özetleyelim:

1. Parçaların tümünün ayırıcı özelliği yüksek dereceli düzenliliktir ve taşın anlatılmasında bir dağınıklık yoktur, aksine Kur’ân poetiğinin paradoksal kanunlarına göre kurulmuş bir anlam alanı vardır; “Tanrı ile dünya arasındaki ritüelleştirilmiş münasebetlerin bir parçası olarak recm motifi” ile “her şeye Kadir Tanrı önünde canlı-cansız karşıtlığının izafi olması motifi”, [o anlam alanında] iki esas düşünce olarak karşımıza çıkar; üstelik birinci sıradaki motiflerin her biri, kendi aralarındaki çağrışımsal bağlantıyla ikinci sıradaki motifler arasında dağılırlar.

2. Nadir istisnalar haricinde, incelenen bütün parçalar son dönem Mekkî ve Medenî surelerdir; o dönemde, İncil’den olaylar, şahıslar ve motifler Kur’ân metni-ne adeta doluşurlar. Daha önceki tespitlerimizi de buna eklersek, pek çok “taş” motifinin doğrudan İncil’deki olayların aktarılması veya canlandırılması olduğu, bazı durumlarda ise başlangıçta bulunmadığı halde İncil hikâyelerinin içine yerleştirilmiş olduğu anlaşılır ki “taş” konusunun Kur’ân’da ortaya çıkışının İncil’in etkisi altında gerçekleştiğini söylemek, çok esnek bir yorum olmaz. Bu iki anahtar motifin kuruluşunda, Kur’ân için tipik bir terkip olan, İncil dışından (Arap ve Mezopo-

³⁹ “Ve İlyas on iki taş aldı... ve bu taşlardan bir sunak yaptı... O anda gökten Rabbin ateşi düştü. Düşen ateş yakmalık sunuyu, odunları, taşları ve toprağı yakıp hendekteki suyu kuruttu.” (1. (3.) Krallar 18,31-38)

tamya kökenli) düşünceler ve imajların da iç içe girdiği *Eski ve Yeni Ahit*'ten canlandırmalar fevkalade önemlidir.

3. Pek çok motifin İncil'e dayanarak üretilmiş olmasına karşılık, onların işleniş biçimi kendine özgü ve orijinaldir. Motifler yeniden yorumlanmaktadır, üstelik bazen çok daha fazla. Öyle ki *Eski Ahit*'te Yahudi kanunlarına göre insanların insanlara uyguladığı bir ceza olan recm, Kur'ân'da doğrudan doğruya Tanrı'nın sadece insanları değil şeytanları da cezalandırması şekline dönüşmektedir. Bu cezalandırma, her şeyden önce gökyüzünden düşen taşlar olarak, kimi zaman da kayan yıldızlar yani meteorlar olarak gerçekleşmektedir. Tanrı'nın iradesi karşısında "canlı-cansız" karşıtlığının izafiliğini gösteren motif, kaynak olarak *Eski Ahit*'teki metne dayansa da *Yeni Ahit*'in ruhuna uygun olarak işlenmektedir; bununla birlikte *Eski ve Yeni Ahit*'ten canlandırmalar, İslam'ın kutsal kitabındaki ideoloji ve poetiğinde organik bir şekilde eriyerek son derece orijinal Kur'ânî bir biçimde iç içe geçerler. Kur'an poetiği, daha önce "ehl-i Kitab'a" gelenlere bir "ihtar" (zıkr) olduğu yönündeki kendi tezine uygun olarak kendisinden önce gelen kitapların Müslüman anlayışındaki gerçek anlamını meydana çıkaran, birçok durumda "yoktan yaratma" olmayan yeni bir vahiydir. Ancak, Kur'ân'daki İncil canlandırmaları, *Eski ve Yeni Ahit*'ten alınmış olayların basit ve naif tekrarları değildir. Onlar tarihi ve edebi bakış açısından, dışarıdan alınan farklı türden motiflerin terkiibiyle, (hem muhtevası hem de üslubu) orijinal olan metinlerin ortaya çıkışı için çok ilginç örneklerdir. Bu açıdan, dini düşünce ve edebiyat abidesi olarak Kur'an, derin boyutuyla öne çıkmaktadır.

Kur'ân poetiğine nüfuz etme çalışmaları ulusal bilim hayatımızda daha yeni başlamaktadır. Bu yolda ise, bir taraftan İslam âlimlerinin zengin mirasını özümseyip yorumlamak, bir taraftan da Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi İslam'a akraba Ortadoğu kaynaklı dinlerin kutsal kitapları ile Kur'ân'ın çok yönlü ve karmaşık münasebetlerini meydana çıkarmak, yol gösterici olacaktır.